

Urszula Kopec

REALIZACJA GATUNKOWEGO SCHEMATU RECENZJI FILMOWEJ PRZEZ LICEALISTÓW

W nowej podstawie programowej obowiązującej w szkołach ponadgimnazjalnych od 2012 roku zaznaczono: „Uczeń tworzy dłuższy tekst pisany lub mówiony (rozprawka, **recenzja**, referat, interpretacja utworu literackiego) zgodnie z podstawowymi regułami jego organizacji, przestrzegając zasad spójności; przygotowuje wypowiedź (wybiera formę gatunkową i odpowiedni układ kompozycyjny, dobiera właściwe słownictwo)”¹. W związku z powyższym interesująca, jak sądzę, będzie odpowiedź na pytanie, czy uczniowie klasy drugiej liceum potrafią przygotować recenzję zgodnie z podstawowymi regułami jej organizacji, a więc czy znają wyznaczniki gatunkowe recenzji².

Gatunek, czyli określony konwencjonalnie sposób ukształtowania wypowiedzi, jest tworem abstrakcyjnym, funkcjonującym w świadomości twórców jako zbiór norm. Zdaniem Marii Wojtak gatunek w rzeczywistości to pewien schemat gatunkowy, który obejmuje strukturę wypowiedzi, określoną tematykę, przesłanie komunikacyjne oraz szatę stylistyczną³. Schemat gatunkowy, który zawiera wymienione wyżej aspekty, określa się mianem wzorca gatunkowego. Określone zbiory przepisów dotyczą także recenzji.

Recenzja (z łac. *recensio* – badanie, rozpatrzenie, ocena; do języka polskiego nazwa przeszła z niem. *die Rezension*) to sprawozdawcze omówienie, krytyczna analiza lub ocena dzieła literackiego, przedstawień teatralnych i filmowych oraz wystaw, koncertów i innych zjawisk artystycznych⁴.

¹ Por. Nowa podstawa programowa: *podstawa-program-nauczania-jezyk-polski*, s. 14.

² Badaniom sondażowym poddano pięćdziesiąt recenzji uczniowskich. Licealiści klas drugich obejrżeli filmową adaptację epopei Adama Mickiewicza, a następnie zostali poproszeni o napisanie do szkolnej gazetki recenzji filmu pt. *Pan Tadeusz* w reżyserii Andrzeja Wajdy. Badania przeprowadzono w kwietniu i maju 2014 roku w dwóch klasach rzeszowskiego liceum.

³ Por. M. Wojtak, *Analiza gatunków prasowych*, Lublin 2010, s. 13–14.

⁴ Por. m.in. R. Jedliński, *Gatunki publicystyczne w szkole średniej*, Warszawa 1988, s. 74–75; K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, W. Furman, *Gatunki dziennikarskie*, Warszawa 2006, s. 97.

W recenzji możemy wyróżnić trzy zasadnicze składniki struktury:

1. Element informacyjny, który jest dokładnym przedstawieniem dzieła, a więc uwzględnia: tytuł dzieła sztuki, imię i nazwisko twórcy (twórców) – reżyser, scenograf, autor muzyki, główni aktorzy – okoliczności realizacji filmu (producent, wytwórnia), pierwowzór literacki filmu, wskazanie gatunku, dyscypliny, do jakiej dzieło należy, ewentualnie omówienie wcześniejszych adaptacji.
2. Element analityczno-krytyczny, który obejmuje: streszczenie recenzowanego dzieła, interpretację koncepcji twórczej reżysera, opis wybranych scen, akcję i jej rozwój, rolę planów filmowych (dalekich, średnich, bliskich), rolę scenografii, muzyki, opis gry aktorów – gesty, mimika, sposób wypowiedzania tekstu.
3. Element oceniająco-postulatywny, czyli ogólna ocena sztuki, wrażenia recenzenta oraz postulaty pod adresem twórców sztuki⁵.

Z wyżej przedstawionego schematu wynika, że autor recenzji to osoba, która wypowiada się we własnym imieniu, zna specjalistyczną terminologię oraz potrafi się nią posługiwać. Recenzent pełni rolę przewodnika i jest ogniwem pośrednim między recenzowanym dziełem, jego twórcami a odbiorcami⁶.

Przeprowadzone wśród pięćdziesięciu uczniów liceum badania diagnostyczne pozwoliły na wyodrębnienie elementów recenzji, które nie sprawiają licealistom problemów, oraz wskazanie tych, których uczniowie nie znają w wystarczającym stopniu. Zaczniemy jednak analizę tekstów uczniowskich od tytułu recenzji. I tak, dwadzieścia osób spośród pięćdziesięciu zatytułowało swój tekst *Recenzja filmu pt. „Pan Tadeusz”*, troje uczniów zamieściło nagłówek *Recenzja filmu „Pan Tadeusz” w reżyserii Andrzeja Wajdy*, dwie prace zatytułowano *Recenzja*, jedną – *Pan Tadeusz*. Wśród badanych prac znalazła się tylko jedna z oryginalnym nagłówkiem: *I kto tu wielkim artystą jest?* Z analizowanego materiału wynika, że tylko dwadzieścia siedem osób nadało tytuł swojej pracy. Pozostałe dwadzieścia trzy osoby albo zapomniały o zatytułowaniu tekstu, albo nie były świadome tego, że każdy tekst powinien mieć swój nagłówek. Tytuł ma bowiem wartość prognostyczną, informuje, o czym będzie tekst, ponadto nadaje mu indywidualne cechy, zatem pełni identyczną rolę jak nazwa własna⁷. Dodatkową funkcją nagłówka jest zachęcanie do lektury tekstu, co tak naprawdę udało się tylko jednej osobie, która utworzyła intrygujący tytuł mający strukturę zdania pytającego. Tego typu nagłó-

⁵ Zob. S. Bortnowski, *Warsztaty dziennikarskie*, Warszawa 1999, s. 138–140.

⁶ Należy zaznaczyć, że autora recenzji krytycznoartystycznej obowiązuje zasada aktualności, co oznacza, iż recenzji powinny być poddawane dzieła nowe, „zwykle artystów żyjących”. Por. K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, W. Furman, dz. cyt., s. 98. Należy sądzić, iż zasada ta nie dotyczy recenzji uczniowskich, gdyż powstają one najczęściej po analizie oraz interpretacji dzieła literackiego i umożliwiają uczniowi krytyczne ustosunkowanie się do adaptacji lub ekranizacji utworu.

⁷ Zobacz, między innymi, J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, Warszawa 2009, s. 212–213.

wek pełni funkcję ekspresywną oraz reklamową. Pozostałe tytuły mają formę zawiadomienia mianownikowego (np. *Recenzja*) lub zawiadomienia określnikowego (np. *Recenzja filmu pt. „Pan Tadeusz”*)⁸.

Odnieśmy się teraz do realizacji gatunkowego schematu recenzji filmowej przez licealistów, czyli do zasadniczych elementów struktury ich tekstów. Z analizowanego materiału wynika, że prawie sto procent respondentów podało podstawowe dane, które powinny być zawarte w części informacyjnej, czyli tytuł analizowanego dzieła oraz nazwisko reżysera, niektórzy pokusili się o podanie tytułów innych dzieł Andrzeja Wajdy. Niestety, tylko jedna piąta licealistów uwzględniła w swoich recenzjach nazwiska scenarzystów (Andrzej Wajda, Jan Nowina-Zarzycki, Piotr Weresniak), a przecież scenariusz jest pierwszym krokiem do stworzenia dzieła filmowego, słownym ujęciem pomysłu reżysera. Zawiera opis akcji, dialogi, opis postaci, miejsc i czasu, a na jego podstawie opracowywany jest scenopis. W piętnastu analizowanych pracach znalazły się nazwiska scenografa (Allan Starski) oraz autora zdjęć (Paweł Edelman). Pięćdziesiąt procent badanych osób podało głównego autora muzyki – Wojciecha Kilara. W kilku pracach uczniowskich zaznaczono, do jakiego gatunku filmowego (dramat historyczny, kostiumowy) należy recenzowane dzieło, co oznacza, iż podczas pracy nad tekstem recenzji filmowej bardzo rzadko zwraca się uwagę na ten element recenzji.

Przejdźmy teraz do kolejnej, chyba najważniejszej części recenzji – analityczno-krytycznej. Ponieważ uczniowie pisali recenzję filmu po omówieniu lektury, mogli pozwolić sobie na podanie tylko najistotniejszych elementów dotyczących genezy utworu, który został przeniesiony na duży ekran. Por. *Film pt. „Pan Tadeusz” to adaptacja jednego z największych dzieł Adama Mickiewicza – najwybitniejszego artysty polskiego romantyzmu* (18)⁹.

Film Andrzeja Wajdy jest adaptacją słynnej epopei Adama Mickiewicza, która zastała wydana w Paryżu w 1834 roku, czyli po upadku powstania listopadowego (27). Informacje o genezie są zatem rzeczowym wprowadzeniem do analizy treści filmu. Ponieważ uczniowie pisali recenzję znanego filmu, to większość (trzydzieści dwie osoby) tylko zasygnalizowała problematykę dzieła. Por. *Tematyka filmu dotyczy walki narodowowyzwoleńczej oraz patriotyzmu Polaków z początku XIX wieku. Główny wątek uzupełniają poboczne, np. miłosny. Razem z Tadeuszem przeżywamy jego miłosne rozterki, a księdzu Robakowi towarzyszymy w walce o niepodległą Polskę* (4).

⁸ Por. W. Pisarek, *Tajemnice nagłówek prasowych* [w:] *Język polski. Poprawność – piękno – ochrona*, red. S. Urbańczyk, Bydgoszcz 1969, s. 65–69; M. Smereczniak, *Struktura składniowa i funkcje nagłówek we współczesnej prasie* [w:] *W kręgu języka polskiego. Śląsko-poznańskie kolokwia językowe*, red. E. Jędrzejko, Katowice 2001, s. 165–169.

⁹ W nawiasach podaję nr pracy. W przytoczonych fragmentach poprawiłam jedynie błędy ortograficzne i interpunkcyjne.

Reżyser ukazał w swoim filmie najważniejsze wątki epopei: motyw miłości Tadeusza i Zosi, wątek narodowowyzwoleńczy, spór o zamek, historię Jacka Soplicy (27).

Film opowiada o wydarzeniach z lat 1811 i 1812. Właściwa akcja toczy się w Soplicowie, do którego po wielu latach nieobecności wraca Tadeusz. Główną postacią jest jednak Jacek Soplica, czyli tajemniczy ksiądz Robak, który przygotowuje szlachtę do powstania (43).

Z kolei szesnaście osób podjęło próbę interpretacji koncepcji twórczej reżysera. Zdaniem większości z tej grupy koncepcja Wajdy jest ciekawa i całkowicie uzasadniona. Por.:

Andrzej Wajda odważył się przedstawić świat opisany w epopei w inny, moim zdaniem, ciekawy sposób. Akcja filmu rozpoczyna się epilogiem, a kończy inwokacją, co sprawia, że oglądający odnoszą wrażenie, iż ostatni zajazd na Litwie wcale nie jest tym ostatnim, że jeszcze wszystko może się zdarzyć (24).

Reżyser pominął kilka wątków, między innymi, zauroczenie Hrabiego Podkomorzanką, jednak uważam, że jest to niezbędne przy adaptacji tak obszernego dzieła (34).

Byli jednak tacy, którzy nie podzielili tego zdania. Por.:

Film, chociaż jest technicznie wspianały, co jest zasługą genialnych zdjęć Pawła Edelmana, trąci czasem kiczem. Szczególnie jest on widoczny w scenach, które nie są oparte na fabule epopei. Nie podoba mi się wprowadzenie scen, w których występuje Adam Mickiewicz czytający z rozrzewnieniem emigrantom swoje dzieło (19).

Również dodanie sceny, w której Tadeusz zakrada się nocą do pokoju Teli-meny, uważam za zbyteczne „mruganie okiem do odbiorcy” (15).

W świetle powyższych wypowiedzi za wartościowe należy uznać podjęcie próby rozważań na temat koncepcji twórczych reżysera. Uczyniło to jednak około trzydziestu procent licealistów, co oznacza, że pozostali nie potrafili lub nie wiedzieli, że w przypadku recenzowania dzieła, które jest adaptacją znanego utworu literackiego, element oceniający koncepcję reżysera jest bardzo ważny. Wypowiedzi uczniów dowodzą jeszcze jednej, bardzo ważnej cechy recenzji, jaką jest subiektywizm, który ujawnia się w ocenie koncepcji dzieła, dotyczy doboru aktorów i krytycznej oceny ich gry¹⁰.

Omówienia aktorskiej obsady oraz oceny gry głównych aktorów podjęło się ponad sześćdziesiąt procent licealistów¹¹. Warto pamiętać, że oceniając

¹⁰ M. Chaciński zauważa, że gdyby recenzent chciał zagwarantować stuprocentowy obiektywizm, to jego recenzja ograniczałaby się tylko do tych cech filmu, które podlegają zupełnie obiektywnej weryfikacji, czyli czasu trwania, obsady, wykorzystanej techniki itd. Por. M. Chaciński, *Recenzja filmowa [w:] Biblia dziennikarstwa*, red. A. Skworz i A. Niziołek, Kraków 2010, s. 537.

¹¹ Czterdzieści procent uczniów wymieniło jedynie aktorów grających główne role. Ich wypowiedzi dowodzą, że mają ubogie słownictwo związane z polem „gra aktorska”. Por. *W filmie*

aktora, należy wziąć pod uwagę jego umiejętności aktorskie oraz sposób kreacji odgrywanej postaci, czyli umiejętność interpretacji tekstu także za pomocą kodu prozodycznego (intonacja, akcent, rytm mówienia, barwa głosu i różnego rodzaju westchnienia, śmiech, płacz) oraz kodu kinezycznego, tj.: gestykulacji, mimiki twarzy, w tym wyrazu twarzy, a także pozycji ciała¹².

Analiza recenzji uczniowskich dowodzi, że w zdecydowanej większości zgadzają się oni z decyzją reżysera dotyczącą obsady głównych ról. Najlepszą kreację stworzył, zdaniem licealistów, Daniel Olbrychski. Por.:

W filmie wystąpiło wiele gwiazd polskiego kina, jednak największe wrażenie wywarł na mnie Daniel Olbrychski w roli Gerwazego. Doskonale zagrał człowieka, którym kieruje nienawiść do Sopliców, pragnienie zemsty, ale który potrafi też przebaczyć (9).

Szczególnie zachwycił mnie Daniel Olbrychski – Rębajło. Grał on z wielką werwą, dobrze okazując, za pomocą postawy i mimiki, wielką nienawiść do Sopliców oraz porywczosć i zapal w walce z Moskalami (10).

Daniel Olbrychski świetnie oddał charakter porywczego Gerwazego, patrząc na niego, odczuwałam wręcz lekki niepokój (11).

Spośród aktorów najlepiej spisał się Daniel Olbrychski, który jako Gerwazy zjednał moje serce. Przedstawił on postać klucznika, w taki sposób, w jaki wyobrażałam go sobie, czytając epopeję (23).

Ta sama autorka recenzji, podobnie jak część innych osób, negatywnie ocenia grę Bogusława Lindy. To właśnie jego kreacja wzbudziła najwięcej kontrowersji wśród młodych recenzentów.

Gra Bogusława Lindy mnie nie zachwyciła, była zbyt „czytelna”. Scena spowiedzi Jacka Soplicy, jedna z najważniejszych, została splycona. Główną postać przyćmiła gra Olbrychskiego, który mimiką świetnie ukazał przemianę, jaka nastąpiła w Gerwazym (23).

Uważam, że gdyby nie muzyka towarzysząca scenom z Lindą, nie potrafiłabym ocenić, jakie emocje chce on ukazać. Z jego twarzy nie można było odczytać żadnych uczuć (17).

Wśród uczniów byli też tacy, którzy pozytywnie ocenili grę Bogusława Lindy. Por. *Bogusław Linda świetnie sobie poradził z rolą, w jakiej go obsadzono. Wykazał się ogromną dojrzałością i umiejętnością operowania głosem (35).*

wystąpili znakomici polscy aktorzy. Bogusław Linda jako ksiądz Robak, Marek Konrad jako Hrabia, Michał Żebrowski jako tytułowy Tadeusz, Grażyna Szapolowska jako Telimena. W rolę Gerwazego wcielił się Daniel Olbrychski (28). W związku z tym w innym artykule (w druku) proponuję ćwiczenia transformacyjne, między innymi, multiwerbalizację.

¹² Por. P. Guiraud, *Semiologia*, Warszawa 1974.

Licealiści różnie też oceniali grę Alicji Bachledy-Curuś. Zdecydowana większość uczniów uważa jednak, że dobrze poradziła sobie z odtworzeniem roli Zosi. Por.:

Warto jeszcze wspomnieć o Zosi, którą zagrała Alicja Bachleda-Curuś. Wniosła ona do filmu akcent niewinności i młodzieńczej radości (16).

Szczególnie ujęła mnie gra Alicji Bachledy-Curuś. Młodziutka aktorka świetnie poradziła sobie z wcieleniem się w postać delikatnej i początkowo nieśmiałej Zosi (44).

Z wypowiedzi uczniów wynika, że oceniając grę aktorów, wymagali od nich głównie utożsamiania się z odgrywanymi postaciami oraz wyrażania przeżyć za pomocą intonacji, barwy głosu, mimiki oraz gestów. Tylko nieliczni brali pod uwagę doświadczenie wykonawców.

Znaczna grupa licealistów (ponad 50%) zwróciła uwagę na rolę scenografii, czyli plastycznej oprawy filmu. Scenografia to właśnie wizualna oprawa widowiska filmowego, teatralnego itd. Składają się na nią: dekoracje, wnętrza, kostiumy, rekwizyty, charakteryzacja aktorów. Jej celem jest stworzenie złudzenia autentyczności sfotografowanego świata¹³. Zdaniem uczniów scenografia w filmie znakomicie oddaje klimat Litwy początku XIX wieku. Por.:

W filmie możemy dostrzec niezwykle dbałość o szczegóły. Wnętrza budynków zostały starannie wyposażone w elementy charakterystyczne dla epoki. Warto tutaj wymienić, między innymi, zegar wygrywający melodię Mazurka Dąbrowskiego, czy też obrazy wiszące na ścianach dworku. Również aktorzy występowali w odpowiednio dobranych i starannie wykonanych kostiumach. Ich makijaż też był bez zarzutu (35).

Wajda bardzo realnie odzwierciedla dekorację pomieszczeń. Najlepiej widać to w dworku Soplicy. Są tam: samowarek, zegar wygrywający melodię, młynek do kawy, popiersie Napoleona Bonapartego (43).

W filmie ukazane jest piękno ziemi litewskiej. W wielu scenach przedstawiony jest bujny świat przyrody oraz wyjątkowo przepiękne krajobrazy. Docenić trud, jaki twórcy włożyli w stworzenie odpowiedniej scenerii (44).

Powyższe wypowiedzi dowodzą, że uczniowie zwrócili uwagę na scenografię, ale nie znają słownictwa związanego z tym polem (m.in. *dekoracja, kostium, rekwizyt, charakteryzacja*), nie potrafią więc tworzyć poprawnych związków wyrazowych i w efekcie nie radzą sobie z poprawnym opisem scenografii w filmie.

Ponad czterdzieści procent licealistów dostrzegło znaczenie muzyki w filmie. Ich zdaniem muzyka nie tylko podkreśla przeżycia bohatera, kieruje emocjami widza, ale także dookreśla obrazy i słowa. Por.:

Główną rolę w tworzeniu klimatu filmu odgrywa bezsprzecznie genialna muzyka Wojciecha Kilara (15).

¹³ Por., między innymi, J. Płażewski, *Język filmu*, Warszawa 2008.

Nie jestem fanką kina, ale dobra muzyka przekona mnie do wszystkiego. W filmie każdy utwór był dostosowany do ukazywanej sceny. Muzyka w odpowiednich momentach podkreślała powagę sytuacji, wprowadzała napięcie albo relaksowała (17).

Muzyka wspaniale oddaje nastrój bohaterów i ukazywanych wydarzeń. Jest dopełnieniem ukazywanych scen (43).

Zatrzymajmy się wreszcie przy trzeciej części recenzji: oceniająco-postulatywnej. Najwięcej osób (około sześćdziesięciu procent) skupiło się w tej części na ogólnej ocenie filmu, co nie jest zaskoczeniem, gdyż indywidualne refleksje uczniów wystąpiły także w części analityczno-krytycznej. W części oceniającej licealiści syntetycznie ujęli walory filmu, implicite lub explicite wyrażali indywidualną ocenę. Niemalże wszyscy licealiści podkreślają, że film *Wajdy* jest jego ogromnym sukcesem. Por.:

*„Pan Tadeusz” to film, który poleciłabym każdemu, nie tylko licealistom. (...) Świetnie dobrani aktorzy, żywa i zabawna akcja, przepiękne krajobrazy oraz realistyczna scenografia, kostiumy i muzyka, która jest taką wisienką na torcie, sprawiają, że widz czuje się uczestnikiem wydarzeń rozgrywających się w *Soplicowie* (12).*

*Adaptacja epopei zasługuje na ogromne wyróżnienie. (...) Znakomita gra aktorska, przepiękne kostiumy, sceneria oraz muzyka, która jest dopełnieniem całości, sprawiły, że z wielkim zainteresowaniem poznawałam losy mieszkańców *Soplicowa*. Film polecam każdemu, także ze względu na tematykę – bliską sercu każdego Polaka (44).*

W analizowanych recenzjach znajdziemy także postulaty pod adresem reżysera. Dotyczą one głównie doboru aktorów.

*Uważam, że mamy wielu utalentowanych aktorów, których zdolności nie są doceniane, a na ekranach ciągle widzimy tych samych, wszystkim znanych artystów. Grę *Lindy* oceniam dobrze, ale tylko w filmie „*Psy*”, zaś w „*Panu Tadeuszu*” za dużo w nim twardziela, za mało miłości do syna. W roli *Jacka Soplicy* widziałbym innego aktora (37).*

Wnioski

Ponad dziewięćdziesiąt procent uczniów dostosowało swój tekst do podstawowego schematu recenzji. W części informacyjnej niewiele osób podało jednak takie dane, jak nazwiska scenarzystów, scenografa, autora muzyki czy zdjęć.

W części analityczno-krytycznej zabrakło omówienia interpretacji koncepcji twórczej reżysera. Około czterdziestu procent licealistów nie oceniło w ogóle gry aktorów, około sześćdziesięciu procent pominęło zupełnie rolę muzyki w filmie.

Ponad połowa uczniów wskazała istotną rolę scenografii, ale z powodu braku przygotowania merytorycznego nie potrafiła poprawnie jej omówić.

Wprowadzając recenzję filmu, należy zatem skorzystać z metody analizy oraz twórczego wykorzystania wzoru lub metody norm i instrukcji¹⁴. Wzór musi być przejrzysty, umożliwiając uczniom wskazanie najważniejszych elementów struktury recenzji, a także poznanie stylu i słownictwa charakterystycznego dla tego gatunku. Następnie należy zarysować ogólny plan wypowiedzi w postaci planu prostego. Z kolei recenzja tekstów uczniowskich powinna zaczynać się od wskazania walorów pracy, a następnie niedociągnięć i braków.

Ponieważ sprawność językowa licealistów pozostawia wiele do życzenia, nauczyciele nie mogą zapominać o ćwiczeniach transformacyjnych dotyczących zarówno składni zdań złożonych współrzędnie (parataksy), jak i budowy zdań podrzędnie złożonych (hipotaksy). Uczniowie nadużywają bowiem zdań przydawkowych¹⁵, nie potrafią poprawnie tworzyć związków syntaktycznych (m.in. łączyć wyrazów, stosować odpowiednich afiksów fleksyjnych), dlatego poprawa prac uczniów powinna być prowadzona z całą klasą. Odpowiednio dobrane ćwiczenia wpłyną z korzyścią na umiejętności tekstotwórcze wychowanków.

Urszula Kopeć: REALISATION OF FILM REVIEW GENRE FORMAT BY SECONDARY SCHOOL STUDENTS

The article presents results of a diagnostic study of the text – a film review, prepared by secondary school students from class 2. Familiarity with the structure of a review and its main elements have been closely analysed. It has been determined that secondary school students have problems with analysing the creative concept of a director, discussing the role of music and set design, and actors' performance.

¹⁴ Zob., między innymi, A. Dyduchowa, *Metody kształcenia sprawności językowej uczniów. Projekt systemu, model podręcznika*, Kraków 1988; U. Kopeć, *Ogrody w Poczwarce D. Terakowskiej – od literackiego wzoru do uczniowskiego opisu [w:] Integracja wczoraj i dziś w kształceniu polonistycznym*, t. 2, red. nauk. U. Kopeć i Z. Sibiga, Rzeszów 2013; E. Nowak, *Stworzyć tekst. Uczniowska kompetencja tekstotwórcza w edukacji polonistycznej*, Kraków 2014.

¹⁵ Oto przykładowe zdanie złożone ze zdań podrzędnych przydawkowych: *W filmie występują sceny, które potrafią rozbawić widza, takie które wywołują wzruszenie, jak wspaniale przedstawiony koncert Jankiela, podczas którego muzyka fenomenalnie współgra z obrazem* (27).

Uczniowie nadużywają także zaimków, nie można więc zapominać o ćwiczeniach poświęconych depronominalizacji. Por. *Przyjazd Tadeusza do jego rodzinnych okolic wywołuje zainteresowanie jego osobą* (13).